

एका संपादकाची कैफियत

आता तुम्हीच सांगा. आम्ही तुमच्यापुढे जे मांडणार आहोत त्याला शीर्षक दिलं आहे 'संपादकाची कैफियत'. या ठिकाणी आम्ही वापरू शकलो असतो दुसरा शब्द... 'गाऱ्हाणे'. आता तुम्हीच सांगा, 'गाऱ्हाणे' हा शब्द 'रडगाणे' याला जवळचा नाही का? आम्ही शब्द वापरला तोलून मापून... कैफियत!

'कैफियत' शब्दाचा उच्चार केल्याबरोबर जणू महाराजांच्या दरबारात कुर्निसात करून उभ्या असलेल्या खान फराद खानची आठवण झाल्याशिवाय राहात नाही...

महाराज स्थानापन्न झाले आहेत आपल्या सिंहासनावर.

महाराजांचे पंतप्रधान, रामचंद्रपंत अमात्य आणि पंत सचिव बाळाजी आवजी, महाराजांना मुजरा करून अदबीने उजव्या बाजूला उभे आहेत.

डाव्या बाजूला तानाजी मालुसरे, धनाजी जाधव, संताजी घोरपडे, बाजीप्रभू देशपांडे, कान्होजी आंग्रे, कोंडाजी फर्जद, कान्होजी जेधे इत्यादी सेनाधिकारी समशेरीवर हात ठेवून ताठ मानेने खडे आहेत आणि...

चार शस्त्रधारी सैनिकांनी खान फराद खान याला जेरबंद करून महाराजांपुढे हाजीर केलं आहे. त्याच्यावर मोंगलांसाठी हेरगिरी केल्याचा गुन्हा दाखल केला गेला आहे.

पंत सचिव बाळाजी आवजी आरोपीला गुन्हा वाचून दाखवितात.

महाराज आरोपीला त्याची बाजू सांगण्यास फर्मावितात.

आरोपी फराद खान आपली 'कैफियत' महाराजांपुढे पेश करतो...

क्या बात है!!!

आता याच ठिकाणी आम्ही पेशवे काळातील 'गाऱ्हाणी' हा शब्द वापरला असता तर तुमच्यासमोर तो महाराजांचा खानदानी भव्य दरबार उभा राहिला असता का?

तर आम्ही काय सांगत होतो... शब्द कसे आणि कुठे वापरावेत हे फक्त

संपादकच जाणू शकतो. लेखकांनी शब्दांचा मुकुट बांधावा, पण त्यावर तुरा लावावा तो संपादकानेच!

आमच्या संपादनाच्या कारकिर्दीत एक विदुषी आपली कविता आमच्या मासिकात प्रसिद्ध करण्यासाठी घेऊन आली. संपादकीय शिरस्त्याप्रमाणे आम्ही तिचे कवितांचे चोपडे आमच्या मेजाच्या मागच्या कपाटात ठेवले आणि तिला पंधरा दिवसांनी भेटा म्हणून सांगितले.

ठरल्या दिवशी कवियत्रीबाई आल्या.

चोपडीतील एक कविता आम्ही मासिकासाठी निवडली होती; पण कवितेतील एक दोन शब्द बदलणे आवश्यक होते. बाईंनी भुजंगप्रयात आणि शार्दुलविक्रीडित या दोन वृत्तांची 'बिर्याणी' बनविली होती. नव्हे, चुकलो... 'बिर्याणी' नाही. आपला वांगी-वाटाणे भात! बाई शाकाहारी होत्या ना!

बाईंना वृत्तांमधली जुनी कविता आणि नवकाव्य यामधला फरक माहित नसावा किंवा मोरोपंतांची केकावली आणि बा. सी. मर्ढेकरांचे नवकाव्य वाचनात आले नसावे याची आम्हाला कल्पना आली.

आम्ही दाखविलेले कवितेतील दोष बाईंना अमान्य होते.

'एका अक्षराचाही बदल करायचा नाही. छापायचे असेल तर छापा. नाहीतर नेते मी परत माझी काव्यपुष्पांजली!' बाई फणकाऱ्याने म्हणाल्या.

बहुतेक ज्ञानेश्वरांनंतर अक्षर वाङ्मय निर्माण करणाऱ्या याच एक पंडिता जन्माला आल्या आहेत असं मनांत उमजून आम्ही ते 'काव्यपुष्पांजली'चे चोपडे... नाही, काव्यसंग्रह... बाईंना जड अंतःकरणाने परत केला.

आणखीन एक अनुभव.

एक 'क्ष' लेखक आमच्याकडे काही कथा-मजकूर पाठवीत असत. त्यांची सर्व रचना कोठल्यातरी अगम्य विषयावर असे. त्यांच्या मजकुराचा अर्थ लावण्यासाठी आम्ही संस्कृत, मराठी, अर्धमागधी-मराठी, पाली-मराठी, उर्दु-मराठी, पर्शियन-मराठी, इंग्रजी-मराठी आणि मराठी-मराठी असे अनेक शब्दकोश आणून त्यांच्या कथांचा अक्षरशः 'शब्दच्छल' केला. ओळखीपैकी कित्येक विद्वानांना, वापरलेले शब्द कोणत्या भाषेतले आहेत याची वास्तपुस्त केली. परंतु थांगपत्ता लागेना. नमुन्यादाखल त्यांच्या काही कथांची शीर्षके अशी होती :

अंतराळाच्या छिद्रातून शांडिल्याचा उडालेला बोजवारा.

अद्वैताच्या गर्भातून निपजलेल्या म्हशीला झालेला टोणगा, गाभण राहिला का?

लेखक महाशयांच्या कथांचा विषय कोणता आणि त्यांना काय सांगायचे आहे याचा शेवटपर्यंत शोध लागला नाही. शेवटी कंटाळून आम्ही त्या लेखक महाशयांना कथेचा हेतू आणि विषय समजावून सांगण्याची प्रार्थना केली. त्यांच्याबरोबर उपनिषदांपासून ते फडक्यांच्या कादंबऱ्यांपर्यंतच्या कालाचा, विषयांचा आणि भाषेचा, पुराव्यांसह ऊहापोह केला.

लेखक महाशयांनी आमच्याकडे 'पिपांत मेलेल्या उंदराकडे' पहावे अशी दृष्टी करून आमच्या अज्ञानाची कीव केली आणि परत 'अगम्य' शब्दांत कथेचा दाखला दिला.

त्यांची कथेची सर्व शब्दरचना, त्या कालांतील प्रचलीत मराठी भाषेची आहे असाही निर्वाळा दिला.

विषयाचे गांभीर्य लक्षात घेऊन आम्ही ती कथा रजिस्टर पोस्टाने साभार परत केली हे सांगणे न लगे!

आमच्या व्यवसायांत असणाऱ्या अनेक महाभागांना अशांसारखे अनेक अनुभव क्वचितच आलेले असतील. खास करून शिक्षण आणि मिश्रसंस्कृतीने आपली बौद्धिक पातळी इतकी उंच झालेली आहे याचा प्रचंड अभिमान बाळगून असणारे काही लेखक, 'गगनाला वेळू' भिडवू इच्छिणाऱ्या ज्ञानेशापासून ते पाडगांवकरांपर्यंतच्या तमाम मराठी भाषेच्या सर्व शिल्पकारांपेक्षा कणभर जास्त कसे आहेत अशा झोकांत असतात.

'आम्ही कोण म्हणून काय पुसशी

आम्ही असूं लाडके... देवाचे...॥'

'आम्हाला वगळा गतप्रभ झणी... होतील तारांगणे॥'

मित्रहो, संपादकांच्या आंतरिक कथा आणि व्यथा यांची जाणीव असणारे फार थोडे वाचक असतील. १९व्या शतकाच्या उत्तरार्धात अनेक मान्यवर लेखक आणि संपादक होऊन गेले. त्यांत 'शतपत्रे'वाले लोकहितवादी, बाळशास्त्री जांभेकर, बाहेरख्याली म्हणून गाजलेले कृष्णशास्त्री चिपळूणकर, रामकृष्ण भांडारकर, ज्योतिबा फुले, 'विष्णुपदी'चे निबंधकार विष्णुशास्त्री चिपळूणकर, न्या. महादेव गोविंद रानडे, ना. गोखले, आगरकर ही एकापेक्षा एक अशी फार मोठी मंडळी याच मांडवाखालून गेली होती असं इतिहास सांगतो.

विसाव्या शतकांतील गाजलेली आमच्या क्षेत्रांतील बंधूमंडळी म्हणजे 'वसुधा'चे विजय तेंडुलकर, 'शोभना'चे माधव मनोहर, 'अमृत'चे डॉ. अ. वा. वर्ती, 'चित्रा'चे अनंत काणेकर, 'वसंत'चे काटदरे, 'मौज'चे श्री. पु. भागवत आणि 'नवयुग'चे आचार्य अत्रे, इ. इ. अनंत काणेकर आणि रा. भी. जोशी आमचे सिद्धार्थचे मराठीचे प्राध्यापक, तर माधव मनोहर बाजूच्या एस. एन. डी. टी. मधून काही लेक्चर्स द्यायला यायचे.

दर रविवारी शिवाजी पार्कला अत्र्यांच्या घरी खुल्या गप्पांचा अड्डा भरायचा. मजा ऐकायला आम्ही काही मराठीचे विद्यार्थी या अड्ड्यावर जात असू. आमच्या एम. ए.च्या वर्गात त्यावेळी रमेश तेंडुलकर, अविनाश केळकर, लक्ष्मण पाटील अशी काही मंडळी होती. स. गं. मालसे आम्हाला थोडे सिनियर, पण ते आणि काणेकरसुद्धा या गप्पाष्टकांत सामील असायचे.

त्या रविवारी पंधरावीस मंडळी जमली होती. अत्र्यांची आंघोळ चालली होती. त्यांना बैठकीच्या खोलीत यायला जरा अवकाश होता. काणेकर रंगात आले होते. त्यांनी अत्र्यांचा एक किस्सा सांगितला.

हशाच्या कल्लोळांत आणि टाळ्यांच्या कडकडाटांत सभा संपली.

तो गप्पांचा दिवस आम्ही अगदी जपून ठेवला आहे खडीसारखेसारखा!

पण मित्रहो, काही आनंदाचे क्षण वगळता संपादकाचं आयुष्य फार खडतर हो. बिचारे वर्ती! नाशिकला घराच्या बाहेरच्या गैरेजमध्ये आपला

संपादकीय संसार थाटून बसलेले असायचे. त्याकाळचे संपादक दीडशे दोनशे रुपयांच्या आमदनीवर घर-संसार चालवावयाचे. सगळ्यांच्या बायका, 'आमचे हे ना... लष्करच्या भाकऱ्या भाजतात' असं नवऱ्याचं कौतुकानं (?) वर्णन करायच्या.

एक वेळ दोन बायकांचा दादला होणं परवडलं, पण जन्मभर शंभर लेखकांशी आणि काही कवियत्रींबरोबर संपादकीयत्व करीत रहाणं यासारखी दुसरी मोठी शिक्षा कुणाच्याही नशिबी न येवो.

म्हणून कधी कधी वाटतं -

नको नको संसार (मासिक-वर्तमानपत्राचा)

जावे पंढरपूरास

सोडुनिया घरदार...

- दिवाकर कारखानीस
(‘मन वढाय वढाय’ या पुस्तकातून)